

KISHATALMAK ÉS NAGYHATALMAK.¹

Ha a történelem ama változásait, amelyeket egyes optimista bölcselek szeretnek az emberiség haladásának és fejlődésének nevezni, közös nevezőre akarnók hozni, úgy vizsgálataink során csakhamar kiderülne, hogy mindenhol, minden időkből és minden formák között ugyanazok az erőhatások működtek közre a civilizációk, népek, nemzetek és államok sorsának kialakításában. De e vizsgálat során az is kiderülne, hogy ezeknek az «erőhatásoknak», illetőleg erőforrásoknak száma korlátolt, hogy dacára a politika és történelem komplexitásának, valamint variabilitásának a fejlődésnek állandó elemei is vannak, illetőleg az alakító erők mindig állandóak. A formák és megjelenési alakok változnak az egyes korszakok szerint, de a lényeg, a fundamentum, a princípium, amiből az események — az ok és okozat viszonyában — kinőnek, mindig azonos marad.

Vájjon melyek ezek az állandó erőforrások? Melyek azok a tartópillérek, amelyeken biztosan vagy bizonytalanul nyugszik az emberi haladás ügye és melyek azok a gondolatok, érzelmek vagy materiális törvényszerűségek, amelyek időtlenül is mindig időszerűen hatnak, mert azonosságukat akkor is megőrzik, ha megváltoznak, hiszen szubsztanciájuk állandónak tekinthető, legfeljebb a nézőpont vagy kritikai álláspont változik velük kapcsolatban aszerint, ahogy szerepüket, jelentőségüket vagy egyenesen sorrendjüket az egyes korszakok vagy népek más-más szempont alapján vonják vizsgálat alá.

Mivel korszakunk — egyik tudósunk találó megjegyzése szerint — a «leegyszerűsített tömegformulák» korszaka és eszmék helyett lassan jelszavak fogják átvenni a társadalmi irányítás felelősségteljes munkáját, ezúttal legyen szabad nekünk is ebbe

¹ A Magyar Társadalomtudományi Társulatban tartott előadás

a divatos szellemi betegségbe esnünk és a további fejtegetések elkerülésével megállapítanunk, hogy: az emberiség fejlődése mind a mai napig három elvnek vagy törvényszerűségnek jegyében formálódott, úgymint: a vér, a kenyér és a hitnek mindent betöltő, de mindenkoron közös foglatában. Hogy azután az egyes korok kulturális, közgazdasági vagy politikai fejlődésének megfelelően a közös akcióra hivatott népcsoportot tényleg a vér, a nyelv vagy a szellem közössége alapján foglalták egységes egészbe s ennek megfelelően hordának, törzsnek, fajnak, népnek vagy nemzetnek nevezték, ez a lényegyet tekintve éppen oly kevésbé számít, mintha nemzetgazdasági síkon zsákmányról vagy autarkiaról szólnak, avagy az ember szellemi és lelki életét babona, mitológia, vallás vagy világnézet szóval jelöljük. E három primaer igény erejéből a fejlődés során mit sem vesz, sőt egyikük-másikuk intenzitása egyes korszakokban mégcsak fokozódik, de — valamennyien transzformálódnak s a fejlődés színvonalához, igazságfogalmához vagy ízlésgényéhez simulva új alakot öltenek aszerint, hogy hol, mikor, milyen nép vagy esetleg milyen osztály alkalmazza őket, illetőleg használja fel céljai megvalósítására.

A történelemformáló erők állandóságát és számbeli korlátozottságát tehát tér- és időbeli megjelenésük teszi relatívvá vagy más szóval: a történelem statikája és dinamikája között csupán tér és idő, nem pedig szubsztanciális tekintetben tehetünk különbséget. Mivel a fenti három tényező mindenütt és közösen hat — hiszen velejárói az emberi pszihikai és fizikai természetnek — a különböző fejlődési korszakokon belül is közöttük csak árnyalati s legfeljebb: sorrendi különbséget tehetünk. De ez a jelentéktelennek látszó «árnyalati vagy sorrendi» eltérés mégis elégséges arra, hogy egy új korszaknak legyen szülője, hogy új népeket vagy osztályokat juttasson befolyásos vagy egyenesen uralkodó szerephez. Hiszen minden kultúra vagy rendszer in ultima analysi egy-egy gondolatnak a függvénye s aszerint, hogy a korszak miképp viszonylik a nemzeti-faji, illetőleg a vallásos gondolathoz, avagy a haszonelvűség szempontjaihoz, süllyed vagy emelkedik egyes népek és nemzetek sorsa olyan arányban, ahogy — idő, hely, vérmérséklet vagy világnézet szerint — több vagy kevesebb sikerrel

képesek a fejlődés konjunktúráját kihasználni, illetőleg a fejlődés adta új kereteket kitölteni. Az olyan korszak, amelyben a vallásos gondolat majorizálni tudja a nemzeti vagy gazdasági elvet, nyilvánvalóan más népeket és osztályokat juttat vezérszerephez, mint az olyan, amely a nemzeti vagy haszonelvi szempontoknak ad a többiekkel szemben, sőt egyenesen a többiek rovására elsőbbséget. Tehát a népek sorsa is mindenkori függvényét jelenti a századot uraló eszméknek; a nemzeti virágzás vagy hanyatlás folyamata nemcsak endogén, hanem exogén okoknak is folyománya. Egyes népek bizonyos irányú adottságát feltételezve a történelem mechanizmusa is hatékonyan közrejátszik abban a tekintetben, hogy időnkint más-más nép vagy faj kezébe kerül a vezetés és irányítás szerepe aszerint, hogy a kor követelte fejlődés szent elfogultságot, misztikus hajlamot vagy praktikus érzéket követel-e attól a nemzettől, amelyet — a «század hőségé» akar avatni?

Ezt a tételt igazolni látszik a kultúrák kialakulásának, fejlődésének és hanyatlásának, de talán még jobban vándorlásának folyamata is. Az emberi művelődés zászlóvivőségének szerepe nemcsak egyik népről a másikra, de egyik nagy kultúrterületről a másikra tevődik át. «Megindul valamikor a történelem előtt Ázsia steppéin, áttevődik a steppe peremtáaira, Észak-Kínába, Észak-Indiába, Mezopotámiába, Egyiptomba és a többi nagy oázisba, aztán áttevődik a Földközi-tenger vidékére és közben az állat-, főleg a marhatenyésztő kultúrákból városépítő kultúrák, aztán a szárazföldiekből tengeri kultúrák válnak. És a Földközi-tengerről áttevődik a kultúra Európába, ahol a földközihez más keletkező kultúrák, más külső befolyások is keverednek, mint a skandináv. Innen sugárzik aztán ki néhány évszázaddal később Észak-Amerikába és az európai klímával rokon többi mérsékelt övi tájba.»¹ S amint minden kultúra más ideált és igényt képvisel s ezek elérésével és megvalósításával hanyatlásnak is indul, hogy új fejlődésnek adja át helyét, úgy ugyanazon kultúrán belül is hasonló folyamatnak lehetünk tanúi. Az európai kultúra Amerika földjébe ültetve lassan, de feltartóztathatatlanul átalakul az amerikai táj, ember és élet-

¹ Teleki Pál: Nacionalizmus és internacionalizmus. Katolikus Szemle 1937. 268. old.

mód hatása alatt, de magában Európában is mások a keretek, sőt az uralkodó embertípusok is aszerint, hogy kontinensünk fejlődésének melyik korszakára fordítjuk tekintetünk. A válásos, hűbéri és nacionalista, vagyis a középkori, újkori és a legújabbkori Európában nemcsak a népek, de még az osztályok is változnak az irányító szerep tekintetében aszerint, hogy a kor szelleme által előírt keretekben — saját természetüknek megfelelően — melyek tudnak legkényelmesebben és legfesztelemből mozogni. A katolikus vagy protestáns vallás fordulatkörében más népek emelkednek fel vagy süllyednek alá, illetőleg cserélik fel szerepüket éppen úgy, amint a polgári elv, vagy nacionalista gondolat jegyében oly radikális változások következnek be, amelyek keresztülvitelére addig minden világi hatalom kevésnek bizonyult volna.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy ezek a nagyjelentőségű változások a kontinens hatalmi rendjében és kapcsolataiban is visszatükröződnek. Hiszen minden új fordulat más-más népeket sodor közelebb egymáshoz, vagy éppen fordítva: távolít el egymástól, tehát a koalíciók kialakulásának jogcíme is változik az egyes korszakok szerint. S mivel sem az elérendő cél, sem a színvonal tekintetében nem közömbös, hogy az adott kor megváltozott gondolkozásának megfelelően közös érdekeik vagy szempontjaiknak előmozdítása céljából milyen népek találjanak egymásra minden népnek fontos érdeke, hogy viszonyát a koreszmével kapcsolatban — akár pozitív, akár negatív irányban — tüzetesen tisztázza. Pozitív irányban olyan értelemben, hogy ha úgy találja, miszerint a koreszme az ő népi vagy nemzeti érdekeivel párhuzamosan halad, illetőleg az általa kitűzött cél akár közvetlen, akár közvetett módon alkalmas arra, hogy tömegeinek jólétét, emelkedését és öntudatosulását elősegítse, akkor — minden erejével ennek az elvnek mielőbbi és minél szélesebb körű érvényesüléséért síkra szálljon; negatív irányban pedig abban az értelemben, hogy szükségszerűen lássa be minden nép, hogy adottságaiknak különösebb módon csak egyes korszakok kedveznek, tehát ha olyan periódus következik be, amely ebből a szempontból nem látszik kedvezőnek, akkor a koreszméhez való kritikátlan hozzáídomulás helyett az alkalmazkodás elkerülhetetlen kényszerén túl már a következő korszak

alkalmas beilleszkedési lehetőségét kell kutatnia, mert az akció és reakció, de meg a fejlődés örök törvénye szerint is egyetlen rendszer sem maradhat állandó s jobb okos történelmi előre-látással a «lehetségesből» kultuszt üzni, mint a «korszerűség» pusztá látszata miatt a népek vagy nemzetek alapérdekeinek könnyelmű tékozlójává válni.

Az ókori Európa, illetőleg az ókori európai kultúr államok, mint Róma és a Görög-félsziget — ezeket a problémákat még nem ismerték. Műveltségükkel és hatalmukkal meglehetősen elszigetelten állottak; egyenlő esélyű és hasonló vagy egyenesen azonos kapacitású államokkal közvetlen szomszédságban vagy kapcsolatban nem voltak, tehát — nemzetközi életéről, vagy hatalmi rendről abban az időben mai értelemben még nem is lehetett beszélni. Ennek első nyomaival a népvándorlás korában találkozunk — természetesen a legprimitívebb formában —, mikor az elfoglalandó terület vagy közös zsákmány reménye már bizonyos stratégiát, tehát politikai téren kollaborációt kíván a siker érdekében s így új — faj közti — csoportosulásoknak válik alapjává. A népvándorlás befejezésével, vagyis a mai európai népek letelepedésével kezdődik csak valójában az a «nemzetközi» élet, amelyet már nem egyetlen állam túlhatalma és mindent betöltő impériuma jellemez, hanem több egymáshoz hasonló népnek, helyesebben szólva «impériumnak» kölcsönös viszonya. Ettől az időtől tehát már nem kizárólagos ismertetőjele egy «államnak» saját felkészültsége, mert ez már összehasonlítás tárgya, sőt: valódi ereje most már nagyrészt attól függ, hogy a rajta kívül álló impériumok többsége milyen véleménnyel van róla, vagyis: az uralkodó korszellem szerint előnyösnek, vagy hátrányosnak tartja-e fejlődését vagy fennmaradását. Az európai államok kialakulásának első korszakában a kialakuló térbeli keretek eléggé magukon viselik a geográfiai adottságok bélyegét s az egyes népek között kiépülő kapcsolatok teljesen dinasztikus, illetve hűbéri jellegűek, a hit azonossága folytán eszmei — vagy mai terminológiával szólva — «világnézeti» momentumok még alig játszanak szerepet — legfeljebb Európán kívül, amint azt a kereszt és félhold küzdelme bizonyítja. De egyszerre megváltozik a helyzet a hitújítás korában. A dinasztikus szempont kapcsolatot talál a vallásos s ezen keresztül a népi érdekekkel;

a kirobbanó háborúk már gyökerükben sok nemzeti elemet rejtegetnek, de a «jogcím» továbbra is a vallás marad és sok nép vallásában ekkor még öntudatlanul — csak ösztönösen — védi nemzeti vagy népi érdekeit is. «Amiként — írja e korról a nagy Macaulay — a germán népeket a nemzeti érzés arra ösztökélte, hogy rázzák le magukról az olasz fennhatóságot: ugyanúgy az olaszokat nemzeti érzésük viszont arra hajtotta, hogy szegüljenek ellene minden oly változtatásnak, mely országukat megfoszthatja azoktól a méltóságoktól és előnyöktől, melyeket mint az egyetemes egyház kormányzatának a székhelye élvezett . . . Eképpen ... a katolicizmus, mely Északeurópa közfelfogásában fosztogatással és elnyomással társult, Spanyolország (és Itália) közvéleménye előtt szabadsággal, győzelemmel, uralkodással, gazdagsággal és dicsőséggel volt kapcsolatos.»¹

Két emberöltő telik el ezután a felekezeti küzdelmek jegyében s bár mint láttuk a vallás jogcímén és formájában nemzeti szempontok is érvényesülést keresnek és találnak, a religionális gondolat azonban ez idő alatt oly heves és követelő formában lép fel, hogy időlegesen a rendi és nemzeti szempontokat is háttérbe tudja szorítani, hiszen hitbeli differenciák miatt ugyanazon nép fiai is ellenséges táborokra szakadnak, tehát a vallás idegen nemzetiségűek között is erősebb összekötő kapocsnak bizonyul, mint a nemzetiség egyazon nemzet tagjain belül. De közben a hitújítás a polgárosodás és nemzeti fejlődés előmozdítása tekintetében már kezdi éreztetni átalakító hatását; a reformáció és ellenreformáció hitbeli akcióját reakció váltja fel, a türelmetlenség helyébe türelem lép, a tudomány kezd laikus jelleget ölteni s a népek arcán megjelennek a nemzeti öntudatosulás első vonásai, amelyek újabb — de immár egész más szempontú — viszályoknak válnak alapjaivá. «A katolikusok buzgalma — írja ugyancsak Macaulay — hűlőbe jutott. Összetartásuk felbomlott. A vallásos izgalom paroxizmusa elmúlt mind a két oldalon. Az egyik fél ugyanolyan messze hanyatlott Loyola szellemétől, mint a másik Lutherétől. Három nemzedéken át a politikának a vallás volt a kútfeje. Franciaország, Skótország, Hollandia, Svédország forradalmi és polgárháborúi, a hosszú küzdelem, mely Fülöp és

¹ Macaulay: Tudósok (Ranke 286., 288. és 289. old.).

Erzsébet között folyt, a cseh koronáért való véres versengés, ez mind teológiai vitákból fakadt. Most azonban nagy változás állott elő. A harc, mely Németországban dühöngött, elvesztette vallási jellegét. Az egyik fél részéről nem annyira a római egyház lelki fennhatóságáért, mint inkább az osztrák ház világi fennhatóságáért folyt. Az ellenpárton viszont nem annyira a reformált tanokért, mint inkább a nemzeti függetlenségért harcoltak. A kormányok kezdtek új szövetségekbe csoportosulni, melyekben sokkal inkább néztek a politikai érdekek, semmint a vallási meggyőződések közösségére ... Végre is egy jelentős esemény értésére adta a világnak, hogy a felekezetek háborúja megszűnt és helyébe az államok háborúja következett. Az osztrák ház ellen ugyanis oly koalíció alakult, mely kálvinistákat, lutheránusokat és katolikusokat egyesített magában. A koalíció élén a kor első államférfia és első harcosa állott. Amaz a katolikus egyház egyik fejedelme, kit nevezetessé tett az erély és a siker, mellyel a hugenottákat letörte; emez egy protestáns király, ki oly forradalomnak köszönhette trónját, melyet a pápistaság ellen való gyűlölet támasztott. Richelieu és Gusztáv Adolf szövetekezése jelzi az időt, melyben a nagy küzdelem véget ért. A háború, mely utána következett, az európai egyensúlyért való háború volt... Ez időtől fogva katolikusok és protestánsok között, nem volt vallási háború. Cromwell korában a protestáns Anglia (már) együtt tartott a katolikus Franciaországgal, melyet akkor egy pap kormányzott, a katolikus Spanyolország ellen. III. Vilmos, a kiváló protestáns hős, feje volt egy koalíciónak, mely nem egy katolikus hatalmat foglalt magában és amelyet titokban még Róma is támogatott — a katolikus Lajos ellen. Anna királynő korában a protestáns Anglia és a protestáns Hollandia összefogott a katolikus Savoyával és a katolikus Portugáliával oly célból, hogy Spanyolország koronáját egy vakbuzgó katolikus helyett egy másik vakbuzgó katolikusként juttassák.»¹

Íme, mint látjuk, elég egyetlen gondolatnak hanyatlása, illetőleg egy másik gondolatnak felmerülése, elég egy új érdeknek vagy szempontnak megjelenése, hogy sok évtizeden, esetleg

¹ Macaulay u. o. 313—315. old.

évszázadon át fennálló koalíciók felboruljanak s az új nézeteknek és érdekeknek megfelelően másoknak adjanak életet. A tegnapi barátok ellenségévé válnak egyszerűen azért, mert — a valósi szabadságot teljesen más népek társaságában lehet kivívni, mint amilyenek között lehet az újonnan előtérbe került nemzeti érdekeket megoltalmazni. De a fejlődés még ezen a ponton sem áll meg. Amint a világi művelődés tovább halad fejlődésének útján s a felvilágosodás mozgalma révén egyre inkább «humanus» beállítottságot nyer a szellemi s ezen keresztül a politikai és gazdasági élet, mikor a polgári öntudat és társadalomszemlélet fokozatos kialakulása és megerősödése révén az «emberi méltóság és az emberrel vele született természetes jogok» egyre szélesebb körben igénylik elismerésüket — mintegy átmenetként a valósi és mai értelemben vett nemzeti gondolat között — a jog, illetőleg az alkotmányjog mikénti megítélésének szempontjai nyomulnak elő s választják ismét két részre Európa népeit.

Ennek a korszaknak két periódusát különböztethetjük meg: az első az úgynevezett «felvilágosodott abszolútizmus» korszaka, mikor a kor által felismert tömeg-, illetőleg nemzeti érdekek nevében és megvalósítása érdekében abszolút uralkodók veszik kezükbe az államok irányításának munkáját. Céljuk országaik hatalmának és jólétének emelése erős központosítással, tehát a harmadik rend felemelése a hűbéri csökevényekben élő nemes-séggel szemben. Munkájuk a modern államok kiépítése tekintetében döntő lesz, mert ők vetik meg a nemzetállamok alapját, de uralmuk mégsem lehet tartós, mert rendszerük furcsa keveréke a régi isteni jogon uralkodó fejedelmi s a modern demokratikus elvnek, amely a vagyonosodó polgárság körében rohamosan tért hódít s a francia forradalomban végre diadalra is jut. A második periódus tehát a francia forradalmat követő évtizedekre esik, vagyis arra az időszakra, mikor a napóleoni háborúk nyomán és az ezeket követő években már nagyjából felrajzolódik a modern, nemzeti alapon tagolt Európa képe.

Azonban akár az egyik, akár a másik részkorszakot nézzük, ezeket az évtizedeket — a nemzeti elv szembetűnően nagy térhódítása ellenére — sem tarthatjuk a kizárólagos nemzeti politika időszakának. Amint a vallásháború idején a népek alkalmat és módot találtak arra, hogy a vallás örve alatt valódi nemzeti

érdekeikért is harcoljanak anélkül, hogy a modern nemzeti elvet ismerték volna, úgy az előbb tárgyalt korszakban sem lesz még a nemzeti gondolat nyíltan bevallott cél vagy központi jelentőségű probléma, mert nem közvetlen, hanem közvetett úton közelednek feléje az érdekelt népek.

Ez mindenben érthető is. A modern nemzeti elv valójában csak a 19. század közepén kristályosodik ki mai alakjában, tehát születése előtt mint minden vonatkozásban tisztázott program még nem is szerepelhetett. A burok, a takaró, a közvetett jogcím vagy forma, aminek örve alatt ez időben a népek küzdenek nemzeti igényeik elismeréséért a jog, az alkotmány rendszere, mert ösztönösen megérzik, hogy nemzeti életüknek szilárd tartalmat csak úgy tudnak adni, ha tömegeik szabad fejlődését és megerősödését biztosítják. Ennek megfelelően ez a harc két irányú: egyrészt belpolitikai síkon mozog s közvetlen bevallott célja az abszolutisztikus központi uralom megdöntésével a kormányformák demokratizálása, másrészt külpolitikai téren is érvényesíteni igyekszik igényeit s az emberi szabadság analógiájaként a népek — mint egyenlő értékű homogén kollektivitások — szabadságáért és egyenlőségéért is akcióba kezd. Ezt a fejlődést legtisztábban a francia történelem példázza, de a magyar történelem is meggyőzően tanúsítja. A legújabb történelmi kutatások alapján ma már igazán nem látszik merész, tetszetős vagy pusztán csak lojális állításnak íjf. Andrassy Gyula ama tétele, hogy a 19. század előtti hagyományos német-magyar, illetőleg Habsburg-magyar ellentét és küzdelem is nagyobb hányadában még nem nemzeti versengés, hanem alkotmányjogi konfliktus. A teljesen más szellemű, szerkezeti és tradíciójú magyar, valamint német alkotmányjogi szemlélet összeütközése. A hűbéri intézményekből kinőtt s végül is abszolutisztikus jelleget öltő császár jog örökre idegen maradt a koncepciójában már akkor parlamentáris jelleggel bíró magyar alkotmányjog világában s e két rendszer összeegyeztetése gyakorlatilag annál nehezebbnek bizonyult, minél szorosabb személyes szál fűzte a magyar királyi méltóságot a német, illetőleg az osztrák császárhoz.

A jognak azonban — mint speciális nemzeti produktumnak — védelmében a nemzet már jelentős nemzeti vagy nem-

zetiségi harcot vívott, bár erről olyan mértékben, ahogy azt mi hisszük, valószínűleg nem volt tudomása, hiszen akkor a nemzethez való tartozás kritériumai még nem voltak oly szigorúan meghatározva, mint manapság s faji vagy nyelvi azonosság nélkül, pusztán a nemesi rendhez való tartozása által bárki egyenjogú és egyenértékű tagja lehetett a nemzeti vagy történeti társadalomnak. Valódi nemzeti harcról, mai értelemben vett nemzeti küzdelemről csak azóta beszélhetünk, mióta a tömegek is részesévé, illetőleg jogositottjaivá váltak az állami, társadalmi és alkotmányjogi életnek, mióta — legalábbis elvben és jogi értelemben — az állam és a nép érdekei egybeestek, vagyis: a nemzeti államok kialakulásának korszakától, tehát a múlt század harmincas, de még inkább hetvenes évei óta.

A múltat tekintve ez a korszak valóban forradalmi változást hozott az államok megoszlását és rangsorát illetően. Mert bár a múltban is voltak kisebb és nagyobb államok vagy népek, azonban ezek elkülönülése nem volt törvény- és szükségszerű. Minthogy a nemzeti szempont nem volt döntő vagy kizárólagos tényező, mindig meg volt adva annak lehetősége, hogy a kisépek is — népi életük és érdekeik sérelme nélkül — fel tudjanak zárkózni egy náluknál hatalmasabb egységhez s így részeseivé válhassanak annak a haladásnak, amelyet a nagyobb kollektivitások mindenkor képviseltek. A patrimonális fejedelmi palást egyformán betakart minden népet, ha oltalmát igénybe akarták venni s mivel később úgy a hűbéri-rendi, mint a vallásos felfogás csak különálló egyedekkel számolt s nem tudta meglátni a nemzetet vagy népet mai kollektív beállítottságában, így érthető, hogy egy ennyire atomizált társadalomban vagy társadalommal szemben a hatalom nem partikularisztikus, hanem univerzális elvet képviselt. Szükségszerűen egy nép sem állt tehát egyedül, szükségszerűen egy nép sem maradt kicsiny, — ha csak maga nem akart ebből vagy abból az okból az maradni —, mert az akkor uralkodó s a politika alapjául szolgáló elvek alapján egyenértékű tagként csatlakozhatott a pápai vagy császári hatalomhoz, a katolikus vagy protestáns államok egységfrontjához. Ezt a gyökerében univerzális szemléletű politikát zúzta darabokra a nacionalista gondolat, mikor a dinasztikus, rendi és vallási szempontok száműzésével a nyelvet tette meg

a politikai integrálódás egyetlen és kizárólagos alapjává. Most már törvényszerűen hasadtak két csoportra a nemzetek aszerint, hogy ugyanazt a nyelvet mennyi egy tömbben vagy legalább is egymáshoz közel lakó nép beszélte s ebben a fejlődési alakulatban végzetesen hátrányosnak bizonyult immár a kismemzeti jelleg, mert többé nem volt semmi jogcím vagy alap arra, hogy ezek a kisépek nemzeti és nyelvi adottságaik sérelme nélkül tagjai lehessenek nagyobb és haladottabb kollektivitásoknak a szónak ezúttal bel- és nem külpolitikai értelmében. A kisépek tehát tragikus válaszut elé kerültek: vagy fontosabbnak tartották véges erőiket tekintve a csatlakozás előnyét, de ez esetben számolniok kellett nemzeti jellegük mielőbbi megszűnésével és csökkenésével, vagy ragaszkodtak nemzeti különállásukhoz, de akkor bele kellett törődniök a szomorú változhatatlanba, vagyis abba, hogy hosszú időre másod- és harmadrangú s így mindenkoron könnyen kihasználható figurájává válnak a náluk nagyobb hatalmak önkényének.

Bár voltak népek, amelyek történelmi kényszerhelyzetükben nem választhattak e között a két alternatíva között, azonban azok a kisépek, amelyeknek ez a kedvezmény mégis megadatott, — az utóbbi megoldást választották. Létüket és fejlődésüket elvileg biztosítottak is érezhették, mert az elméleti politika a 19. század szellemének hatása alatt hajlandó volt politikai dogmaként elfogadni a nemzetek és népek egyenjogúságának fikcióját s erre az elvre a modern nemzetközi jog is ráütötte a hitelesítés pecsétjét a szuverenitás elvének részletes kidolgozásával, sőt mi több: elfogadtatásával. Csak az érdekelt kisépek számításon kívül hagyták, hogy más a politika elvi és gyakorlati része; lényegesen elüt egymástól a politika statikája és dinamikája. Mert ha igaz is, hogy ezek az elvek az elmúlt század folyamán csakugyan elismeréshez is jutottak, azonban sem a történetíró, sem a politikus előtt nem lehet közömbös annak felderítése, hogy milyen okból, mert csak ezek pontos megállapítása után lehet tárgyilagos ítéletet mondani eme elvek értéke, hatása és jövője felett. Más egy elv értéke, ha az a benne rejlő igazság vagy erkölcsi erők folytán jut diadalhoz, vagyis dinamikája oly erős, hogy képes az útjában álló összes akadályokat ledönteni, de más az értéke akkor is, ha az igazság és

humanitás köpenyét csak azért ölti magára, hogy ezzel a kompromisszum reá nézve szégyenteljes voltát elleplezze, hogy saját erőinek fogyatékoságát próbálja ezzel eltakarni. Már pedig a kishatalmak kialakulásánál körülbelül ez történt. Mikor a múlt század 60-as és 70-es éveiben a nagy nemzeti tömbök nyugaton kialakultak, viszont keleten az osztrák-magyar kiegyezés révén a Monarchia élete pár évtizeddel még meghosszabbítást nyert s az Ottomán-birodalom sem omlott még össze — a nagyhatalmak érintkező pontján egy légüres tér, egy hézag keletkezett amelyet a nemzeti elv alapján éppen úgy nem lehetett eltüntetni, mint az érdekelt nagyhatalmak féltékenysége folytán. Mivel a nemzeti elv determinálólólag hatott a határok kialakulására és kialakítására, még maradt Európa déli felén pár nép, amelyet pillanatnyilag nem lehetett egyetlen nagyhatalomhoz sem hozzácsatolni. Ez a terület a Balkán-félsziget volt, ahol először jelent meg a kishatalmak különleges, sui generis problémája a maga teljes valóságában. Mivel a nemzeti elv még fiatalabb volt, minthogy a nagyhatalmi törekvésekkel megfelelően máris faji problémává szélesült volna, de meg mivel még formailag állt a Török-birodalom is, amelyet akkor még Anglia az európai egyensúly egyik biztosítékának tekintett, így Oroszország nyílt annexió helyett kénytelen volt megelégedni «a Balkán népek pártfogójának» szerepével, hogy ily közvetett formában akadályozza meg a Monarchia esetleg szándékolt balkáni térhódítását. Ez a lehetőség tényleg fenn is állt, mert évről-évre egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Porta balkáni birtokait sokáig megőrizni már nem képes, viszont a Monarchia a kiegyezést követő években egyre erősödött s így közelségénél fogva e terület legesélyesebb várományosának volt tekinthető. Mikor pedig három nagy nép vagy három nagyhatalom érzi ugyanegy időben magát érdekelve valamely területtel kapcsolatban, akkor vagy a fegyverekre bízzák a döntést, vagy ha ez kétségesnek látszik és erre még nincsenek felkészülve, úgy várakozó állápontra helyezkednek s valamely tetszetős etikai elv alapján fogadalmat tesznek, hogy kölcsönösen tiszteletben tartják a kérdéses terület függetlenségét s lemondanak ezzel kapcsolatban minden hódító szándékukról. Svájc függetlensége éppen úgy három nagy nép hallgatólagos irigységén és féltékenységén

nyugszik, amint a Balkán-félsziget függetlensége is csak ennek az elvnek alapján alakult ki a múlt században, mikor Bécs, Pétervár és Konstantinápoly — részint London és Berlin befolyása folytán is — nem tudtak békésen kiegyezni e mindannyiuktól áhított és vitás terület felett. Ezt a kölcsönös, de provizórikusnak szánt lemondást szentesítette a berlini kongresszus, mikor az európai béke érdekében állónak nyilvánította a balkáni népek függetlenségének biztosítását. De hogy ezt a helyzetet a legjobban érdekelt két nagyhatalom — a Monarchia és Oroszország — mennyire nem tekintette véglegesnek, azt mutatja balkáni politikájuk, de főleg Oroszországé, amely a pánszlávizmusnak — ennek az első faji programnak — kidolgozásával kétségtelen tanújelét adta egyrészt imperialista szándékának, másrészt annak a veszélynek, amely minden kis népet — még faji azonosság esetén is — fenyeget a nagyhatalmak részéről.

Ennek a politikai kényszerhelyzetnek, ennek a nagyhatalmi kompromisszumnak igazolására és valódi szándékainak eltakaráására formulázták meg a múlt században a népek szabadságának és az államok szuverenitásának elméletét, mert mindegyik nagyhatalom biztosítani akarta magát a tekintetben, hogy a többiek — az ő előzetes tudta és beleegyezése nélkül — nem fogják kinyújtani kezüket a Déle Európában és a Földközi-tengeren pozíciót biztosítani képes Balkán-félsziget után. S hogy ez a «diadalmas erkölcsi elv» mennyire ennek a gyakorlati célnak jegyében született, az kitűnik abból a meggondolásból is, hogy az állami függetlenség fokozott védelmére valójában csak kis nemzeteknél van szükség, mert a nagyhatalmak nyers ereje gyakorlatilag úgyis megoldja számukra ezt a problémát. Mikor tehát — egymással szemben — mégis súlyt helyeznek arra, hogy egyes kishatalmak függetlenségét biztosítsák, teszik ezt abban a reményben és azzal a szándékkal, hogy addig is, míg hatékonyabb eszközökkel presszionálhatják az érdekkörükbe vonni szándékolt kishatalmokat, papiroson biztosított függetlenségük legyen garancia a tekintetben, hogy ez előkészítő munkájuk különösebb akadályba nem fog ütközni.

Talán az első pillanatra merész állításnak látszik, hogy a kishatalmak problémájával kapcsolatban kizárólag csak a Balkán-

félszigetet említjük, de ha tekintetünk a háború előtti Európa viszonyai felé fordítjuk, csakhamar kitűnik, hogy ez a beállítás eléggé megokolt. Bár kétségtelen, hogy Európa más részén is éltek és jelenleg is élnek kishatalmak, illetőleg középhatalmak — például a Skandináv félszigeten —, de másrészt az is vitán felülinek látszik, hogy ezek az államok előnyös — mintegy «forgalomból kieső» — földrajzi fekvésük miatt a kishatalmakra nehezedő valóságos problémákról helyes fogalmat alkotni nem tudnak. Ezek eredeti mibenlétével csak azok a hatalmak vannak vagy lehetnek tisztában, amelyek a nagyhatalmak közvetlen szomszédságában laknak, avagy a nagyhatalmak érdekvonalainak útjába esnek s így saját történelmük révén nyílik alkalmuk megismerni az egyenlőtlen erők játékának hátrányos következményeit. A szerencsétlen párisi környéki békék «balkanizáló» hatásának eredeti értelme és jelentősége nem az, amit nálunk e megjelölés alatt általában érteni szoktunk, hogy t. i. a balkáni népek határa nyugatabbra hatolt és primitívebb népcsoportok jutottak uralomra műveltebb rétegek felett, hanem külpolitikai értelemben az, hogy a nagyhatalmaktól függő, sőt igen sok esetben egyenesen a nagyhatalmak eszközeként szereplő kishatalmak száma megnőtt, a nagyhatalmak befolyás-szférája területileg megnagyobbodott s így sok olyan bizonytalan, variábilis elem került be a politikába, amelyek egyrészt megnehezítik Európa politikai viszonyainak áttekintését, másrészt földrészünk konszolidációját s pacifikálását is megghiúsítják. Míg ugyanis a világháborút megelőző időben — a német szövetséges államokat is külön számítva — ötvenhét állam volt Európában, addig ez a szám a békeszerződéseket követően felszökött hetvenháromra. Régen, mikor hazafiság mellett még európai öntudat és lelkiismeret is élt az államférfiakban, ezért nem használták ki előrelátó diplomaták a győzelem minden lehetőségét s harcnál többre értékelték a megszokott rendet, hogy meglepetésektől a jövőben is meg tudják óvni országaikat. S főleg áll ez Ausztriára, amely egykor Európa kis államainak és fiatal népeinek egyesítőjeként szerepelt a Nyugat szemében s amelyet a napóleoni háborúk során Talleyrand diplomáciai zsenije éppen úgy menteni akart — Európa érdekében —, mint Bismarck, aki egyenesen azt mondta, hogy Ausztriát, ha nem lenne, fel kellene találni.

De Talleyrand az európai egyensúly másik oszlopáról, Angliáról is így vélekedett. «Ő — mint írja egyik életrajzírója — éppen annyira európai volt, mint francia és meg volt győződve, hogy sem Franciaországnak, sem Európának nem jó egyetlen ember akarata alatt élni, még akkor sem, ha ez az egyetlen ember a francia császár ... (ő) mentes volt a csak most fejlődő kicsinyes nacionalizmustól. A hódítás gondolata nem vonzotta praktikus és békeszerető értelmét. Jól ismerte Európa térképét, amelyet megtartani és nem elpusztítani szeretett volna. Az osztrák császárság nélkülözhetetlen részét képezte ennek a térképnek. Elpusztítása azt jelentette volna, hogy a rend helyébe a káoszt teszik.» És Anglia? «Angliát éppen olyan kevésbé óhajtották tönkretenni, mint Ausztriát. Jól egyensúlyozott agya, amelyet harminc esztendő politikai tapasztalatai segítettek, mérlegelni tudta azt, hogy amennyire Ausztria konzervatív befolyása lényeges volt Európa szervezetének fenntartásában, éppen úgy Anglia liberális, anti-autokratikus szelleme is kellett a kontinens szellemi egyensúlyának fenntartásához, valamint ahhoz, hogy a forradalom hevesége által keltett reakció hevesége se menjen túlmesszire az ellenkező irányban.» «Jól jegyezze meg magának — szól egyszer Rémusatnéhoz —, hogyha az angol alkotmányt felborítják, akkor a világ alapjait rendítik meg.»¹ Talleyrand, mint annyi sok más esetben, az osztrák kérdésben is helyesen ítélte meg a helyzetet, mert a mai Európa faji harcai az összeomlott Monarchia csődtömegének felszámolása körül lobbantak lángra. Mivel kiesett Berlin és Moszkva között az ütköző állam és szigetelő nagyhatalom szerepét betöltő Monarchia s mivel előrelátható volt, hogy Oroszország éppen úgy, mint a Német-birodalom egy-két évtized múltán újra megjelenik az esélyes nagyhatalmak sorában — napjainkban a Balkánkérdésnek megismétlődését láthatjuk a Dunavölgyben nemcsak abban az értelemben, hogy a gyenge és kisállamok a nagyhatalmi gyámkodás és irányítás révén mindenkor könnyen kijátszhatók egymás és közös érdekeik ellen, hanem abban a vonatkozásban is, hogy a mai rendezést a szomszéd s így legközvetlenebbül érdekelt nagyhatalmak sem tekintik véglegesnek

¹ Duff Cooper: Talleyrand 175—176. old.

nem egyik vagy másik kishatalom, hanem saját status-quojuk miatt. A nemzeti gondolat ezért nőtte ki magát belpolitikájukban éppen úgy, mint külpolitikájukban faji gondolattá. S míg a háborút megelőző időben a versengés csak a Balkán-félszigetért folyt, ma ez a mező — éppen a faji gondolat folytán — jelentősen kiszélesedett. Keleten áterjedt a Monarchia egész volt területére a szláv és germán versengés formájában, míg Nyugaton a germán faji expanzió révén Hollandia, Belgium, Dánia és Svájc német, illetőleg flammand lakta területeire is.

Mint tehát látjuk, a faji gondolatból sarjadt fejlődés nem kedvez a kisépek és kishatalmak fejlődésének, mert nemcsak a fajilag egyedül és elszigetelten álló, de — talán még hamarabb! — a fajilag rokon népek is törvényszerűen áldozataul esnek a nagyhatalmi térhódításnak a diadalra jutó faji teória alapján. A kishatalmak szervezkedési problémája ezen a ponton nyomul előtérbe. S bár valószínűnek látszik, hogy az új időknek és viszonyoknak megfelelő új integráló elv kitermelésével létharcuk esélyeit növelni tudnák — s emiatt kötelességünk és érdekünk nekünk is egy új még csak nem is dunai, hanem kimondottan keleteurópai kishatalmi összefogás érdekében erőnket szinte meghaladó módon dolgozni —, mégis minden okunk megvan annak a nézetnek feltevésére, hogy a kishatalmak és nagyhatalmak viszonyában végleges és kielégítő rendezésre csak akkor számíthatunk, ha Európa szellemi fejlődése túljut mai szakaszán s a faji elv legalább olyan degradáción esik át, mint a religionális elv az elmúlt századokban. Amíg azonban a faji gondolat mai intenzitásával fog uralkodni, addig a kisépek és kishatalmak örök másod- vagy harmadrendűsége lesznek kárhoytatva, mert képességeiknek korlátot fog vetni kicsiny számuk vagy területük, tehát a nyers és durva mennyiségi elv a minőségi elvvel szemben. Míg nem jön egy új gondolat, mely a régi rendi vagy vallási gondolathoz hasonlóan a legkülönbözőbb fajú, nagyságú vagy gazdagságú népeket akár együttesen, akár külön polgáraik révén be nem fogja kapcsolni egy új univerzalisztikus fejlődésbe, addig a kisépek mai korlátolt lehetőségeiből kiemelkedni nem tudnak.

Hogy ez a kor el fog jönni, az nem valószínű, hanem bizonyos, mert, mint alkalmunk volt látni, minden civilizáció s min-

den civilizáción belül egy-egy fejlődési korszak egyetlen gondolatnak, vagy mint Le Bon mondja, «egyetlen előítéletnek» függvénye. A forma, vagyis az új gondolat, amelynek következményeképp és keretében fog kialakulni ez az új korszak, még bizonytalan. S habár ma már látunk kísérleteket, sőt igen radikális kísérleteket is abban az irányban, hogy a mai rend újjal cseréltessék fel, nézetünk szerint még nem alakult ki egy olyan irány, amely az európai jelzőre igényt tarthatna, mert igen kétségesnek látszik minden olyan megoldás, amely a fehér civilizációt egyrészt az ázsiai orosz bolsevizmussal, másrészt a fehér faj hegemoniája ellen törő sárga imperializmussal akarja megoltalmazni, illetőleg új virágzáshoz juttatni.

Teleki Pál gróf egyik tanulmányában összehasonlítást tesz az európai és amerikai nacionalizmus között s arra a következtetésre jut, hogy ezeknek egymástól törvényszerűen különbözőniük kell, mert Amerika «nagyszerű elzárkózottságában», ellenséges szomszédok nélkül, természetes határai között sohasem érezhette a nemzeti versengés és védekezés ama kényszerét, amelyet az európai hatalmak, amelyek «egymás hátán vannak a világnak egy aránylag kicsi . . . területén «felhalmozva», legnagyobb részben természetes határok által el sem választva . . . egymás tőszomszédságában.» De mivel tétele az, hogy minden nacionalizmus olyan jelleget és formát ölt, amely a létfenntartás és fejlődés szempontjából leginkább lehetők és kívánatosnak látszik, így feltételezi, hogy az amerikai nacionalizmus is intenzívebbé, sőt egyenesen harciassá válhatik, ha a modern technika és hadászat következtében a távolságok jelentősége még inkább csökkenni fog s így az óceánontúli sárga veszély nagysága hatványozódik.

Vájjon Európa pacifikálódásának s ekként a kisépek méltányosabb életformájának, egy új európai univerzalizmus kialakulásának lehetőségét nem szolgáltatja ugyanez a felismerés és belátás? Elvileg ennek nincs akadálya semmi, hiszen ma már elmúlt az a boldog idő, mikor Európa történelméről, mint világtörténelemről beszélhattünk. Más földrészek öntudata is felébredt, a színes fajok nagykorúakká váltak, Amerika jelentősége — az általuk idejében megvalósított integráció folytán — évről-évre emelkedik. Mikor az egész világ nagy összetartozó

tömbökké formálódik, ugyanakkor Európa szétesése tovább tart s ami a legveszélyesebb: a szétesést világnézeti alapon szentesíteni és gyorsítani is igyekeznek.

E helyzet tarthatatlanságát felismerni és hirdetni, mielőbbi felszámolását elősegíteni elsősorban a kishatalmak érdeke és kötelessége. Mert ha tudatában is vagyunk annak, hogy Európa politikai berendezettsége nem ölthet soha olyan figurációt, hogy megszűnjék a kishatalmak és nagyhatalmak, a kis- és nagynepek közötti különbség, azonban azzal is tisztában kell lennünk, hogy minden új korszak más alapelvek alapján alakítja ki a koalíciókat s még ha nem is épül ki a többi kontinensekkel szemben Európa egysége, minden — a faji elv merevségét csökkentő — értékfogalom sokkal alkalmasabb arra, hogy a kisnépeket jelentőséghez, méltányosabb élethez s ami a legfőbb: jogosabb elbíráláshoz segítse, mint a mai túlzó faji gondolat, amelynek alapján nemzetünk létjogosultságát és európai szereplését is előbb-utóbb kétségbevonhatja bármelyik — nagy faji Hinterlanddal rendelkező — hatalom.

Hogy ez a kívánatos változás sem fogja megszüntetni a nacionalista gondolat szerepét a kontinens formálásában, —az természetes és öröndetes is. Mert amint arra már bevezetőnkben rámutattunk, ez olyan örök emberi adottság, amelyet számítani éppen úgy nem lehet, mint az emberiség materiális vagy *vallás-igényét*. A nacionalizmus más formák között is érvényesül s öntudatos munkájának nyomait a vallási harcokban éppen úgy fel lehet ismerni, mint az osztályküzdelmekben, ahogy azt Macaulay példájában és a francia forradalom esetében láttuk. A faj, a vallás és a kenyér misztériuma minden időben közösen formálták és alakították az emberiség sorsát s az egyes korszakok aszerint nyertek elnevezést, ahogy egyikük vagy másikuk kapott sorrendi elsőbbséget a három faktor között. Ennek a három elvnek jegyében születtek új és merültek alá régi nemzetek, ez a három elv juttatott felváltva egyes kis népeket megérdemelt virágzáshoz és egyes nagy népeket megérdemelt bukáshoz. A jelen periódus, mint láttuk, a faji kérdés előtérbe állításával a nagy nemzeteknek kedvez, a pillanatnyilag érvényesülő formák átalakulásának valódi jelentősége tehát az lenne, hogy bizonyos, eddig még fel sem ismerhető új kor-

formáló gondolat feltűnésével mód nyíljék a nacionalista gondolat legkirívóbb és legdurvább kinövéseinek eltüntetésére s így előállna annak a lehetősége is, hogy olykor a kism nemzeteknek is igaza lehessen s nemzeti egyéniségük és érdekeik sérelme nélkül hozzákapcsolódhassanak a nagyobb kollektivitások privilégiumát képező magasabb életformákhoz, hogy ennek révén minőségi adottságok fennforgása esetén őket is megillettehessen olykor a vezetés és irányítás dicsősége.

Hogy a faji harc itt sem szűnnék meg, az kétségtelen. De az is kétségtelen, hogy egy nemzetiségi tekintetben neutrálisabb légkörben a kisebbségek és kism népek zavartalanabban dolgozhatnak a jövőjük kiépítésén és ez a legfontosabb, mert az igazán életképes népek nem a háborúkat, hanem a békéket akarják megnyerni. Amint Paul Valery mondja: «... a béke az a háború, amelynek nézete megtűri a szeretet és alkotás cselekvéseit: tehát bonyolultabb és rejtélyesebb, mint a tulajdonképeni háború, amint az élet is rejtélyesebb és mélyebb a halálnál».

Pongrácz Kálmán.